

Autor je kroz dva poglavlja i četiri glave pokazao i objasnio tok revolucionarnih promjena koje su odredile karakter novom društveno-političkom sistemu. Ukazao je, takođe, da je klasni i oslobodilački karakter prvih organa narodne vlasti proisticao iz klasnog i oslobodilačkog karaktera oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u cjelini, pa i Crne Gore posebno. S pravom je konstatovao da je klasno i oslobodilačko bila simbioza revolucionarnog procesa koji je počeo oslobodilačkom borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Ako bi trebalo ukazati i na slabosti ove knjige onda bi trebalo reći, prije svega da tekst nije u svim dijelovima jednako analitičan. Naime, ima dijelova koji su dosta široko elaborirani, dok drugi to nisu. Posebno treba skrenuti pažnju da autor nije pratio razvoj organa nove narodne vlasti prema njihovim nazivima. Od početka ih definiše kao NOO-e, iako su se u početku različito ili drugačije zvali. Čini mi se da je previše insistirao i na specifičnostima organa NOO-a u Crnoj Gori. Mislim da su specifičnosti bile, najčešće u nazivima i u strukturi izgrađenosti. Što se tiče osnovnog zadatka, on je za sve organe vlasti u cijeloj Jugoslaviji bio isti i manje-više svi organi narodne vlasti su ga jednako izvršavali. Prenaglašeno je rekao da uputstva o radu NOO koje je donijela Ostroška skupština, nisu rađena na bazi »Fočanskih propisa«, odnosno da ovi propisi nisu imali veliki uticaj na propise Ostroške skupštine. Međutim, mora se imati u vidu da »Fočanski propisi« nisu rađeni u Foči, nego samo objavljeni u Foči. Na njima je rađeno i ranije pa su rukovodioci NOP-a u Crnoj Gori mogli biti upoznati sa njihovom osnovnom sadržinom koju su ugradili u propise Ostroške skupštine. Prema tome, mali vremenski razmak između njihovog objavljivanja nema veliki značaj.

Međutim, izesenim zamjerkama ne želi se umanjiti vrijednost ove knjige koja je neosporna. Njenim izlaskom iz štampe istorijska nauka Jugoslavije, a posebno Crne Gore, dobila je još jedno vrijedno naučno djelo, koje se u proučavanju istorije narodne vlasti u Jugoslaviji neće moći zaobilaziti. To potvrđuje i činjenica da je autor dobio visoko priznanje kad mu je dodijeljena i četvrtojulska nagrada Saveznog odbora Saveza udruženja boraca NOR-a Jugoslavije za 1982. godinu.

Dr Drago Borovčanin

SARAJEVO U REVOLUCIJI I-IV, Sarajevo, Istorijski arhiv Sarajevo, 1976-1981, str. 3326.

Nastanak djela o NOR-u i socijalističkoj revoluciji karakterišu dvije relevantne odrednice — proučavanje ovog perioda već u pretpostavkama sadrži značajan kvantum naučne i etičke odgovornosti, dok, s druge strane funkciju presudnih faktora imaju elementi

tipa izvora, metodologije, kompozicije i sl. U tom smislu, posebno je složeno uspostavljanje optimalne naučne relacije u djelima te provenijencije, u kojim je istraživačko interesovanje svedeno na kratak vremenski interval i u kojim se na relativno ograničenom prostoru proučava dinamičan i zamršen događajni niz.

Pored delikatnosti pisanja lokalne istorije, na poziciju priređivača edicije »Sarajevo u revoluciji« dalekosežno su uticala i svojstva građe korištene u njenoj izradi, od kojih je zavisila preciznost i objektivnost istorijskog osmišljavanja date povijesne rekonstrukcije. S tim u vezi, javlja se dilema u odnosu na mogućnost da se, s obzirom na šturu arhivske izvore i nepovoljno vremensko odstojanje, stvara djelo koje će cjelovito i dokumentovano rekonstruisati revolucionarnu prošlost jedne regije. Preciznije, postavlja se pitanje da li je moguće na osnovu tako monolitne građe sažeti karakteristike istorijskog procesa koji se na datom lokalitetu razvijao u tri različita perioda, u čijim bitnim svojstvima postoje stanovite razlike?

Priređivački edicije nastojali su da, s obzirom na monolitnost građe i na pretpostavljenu recepciju, izbjegnu klasičnu formu zbornika sjećanja i da daju preciznu strukturalnu ponoramu revolucionarnog pokreta u sarajevskoj oblasti. Na taj način stvorili su zbornik tipološki raznorodnih radova i pokušali da definišu kompozicioni model sposoban da simbiotički objedini raznovrsne priloge i njima imanentne metodološke odrednice. Stoga je u konceptu edicije stvoren izvjestan paralelizam — pisana je povijest Sarajeva u okviru svojstava perioda 1941-1945, ali je uočljiv i pokušaj da se rekonstruiše istorijski proces koji se u toj oblasti razvijao i prije 1941. i koji se snažno reflektovao i na strukturu procesa započetog 1945-om. Usmjerenost na specifične izvore, prvenstveno na sjećanja neposrednih učesnika, opredijelila je, dakle, priređivače za postupak u kome je bilo neophodno kombinovati elemente karakteristične za proučavanje perioda 1941-1945, sa elementima rekonstrukcije složenog istorijskog procesa. Produkt te kombinacije je dualistički kompoziciono-metodološki model edicije, koji je razvijan na dvije ravni — istoriografskoj i memoarskoj — čije je usaglašavanje bilo pretpostavka rješavanju složenih problema impliciranih projektom ovakve konstelacije.

Adekvatna proporcija u paralelizmu ove dvije ravni nije postignuta. Očigledna je kvantitativna razlika u odnosu istoriografskog i memoarskog, s tim što ravan memoarskog u ediciji ima funkciju koja varira u rasponu od značenja primarnog izvora do značenja ilustrativnog segmenta podređenog afirmaciji sudova izrečenih u prilogima studijskog karaktera. U strukturi edicije, dakle, postoji izvjestan paradoks u odnosu elemenata relevantnih za kompoziciono-metodološka svojstva, koji je odraz nastojanja da se u odnosu na distinktivna svojstva pomenutih ravni unificira kompozicija edicije, kako bi se stvorilo konvergentno zbirno djelo. No, realizovani model u pojedinim segmentima ne djeluje kao čvrsta strukturalna prezentacija revolucionarnog pokreta u sarajevskoj oblasti.

Težište edicije je na periodu 1941-1945, s tim što 1. tom predstavlja zasebnu cjelinu dvostruke namjene — zamišljen je kao ekspozicija u deskripciju perioda 1941-1945, ali i u funkciji sažimanja bitnih svojstava i faza revolucionarnog procesa u sarajevskoj regiji u periodu 1878-1941. Neosporno, opredjeljenje za relativni pristup, tj. koncipiranje edicije u strogoj određenosti vremensko-prostornih komponenti bilo je neophodno, ali je preciznost razvijanja tog pristupa dovedena skoro do relativizacije same istorije. Mada se u memoarskom karakteru građe može tražiti izvjesna uzročnost — teško je bilo prikupiti sjećanja za period do 1937. — stiče se utisak da u 1. tomu nije razvijeno nekoliko značajnih istoriografskih momenata. Prvenstveno se misli na periodizacijski orijentir po kome je 1937. ustanovljena kao početna periodizacijska odrednica, što implicira i pitanje adekvatnosti načina na koji je uspostavljen kontinuitet sa svojstvima revolucionarnog pokreta do 1937. Dva uvodna rada nisu razriješila taj problem. Skoncentrisani na političku i ekonomsku situaciju u međuratnom periodu, ostali su sabijeni u regionalne okvire i ta dva bitna segmenta nisu konkretizovali u odrednicama korelacije pojedinačno — posebno-opšte, za što postoje egzaktni istoriografski pokazatelji. Prilog o političkim prilikama tumačen je prilično linearno, donekle i simplifikantno, dok je rad o ekonomskim kretanjima dat u funkciji panoramskog presjeka strukture koja nije analitički tumačena i u kojoj je primarna bila ilustrativnost statističkih koeficijenata. Zato je u uvodu 1. toma izostalo specificiranje sarajevskih političkih i ekonomskih prilika u odnosu na identične procese u ostalim regionalnim centrima u Bosni i Hercegovini.

U nacionalno, socijalno i konfesionalno heterogenoj Bosni i Hercegovini oštro su se prelamale protivrječnosti uzrokovane klasnim i nacionalnim faktorom, naročito poslije 1929, kad je ta i takva BiH teritorijalno dezintegrisana. No, u uvodnom radu nisu razvijene relevantan faktor u političkom opredjeljivanju masa, dok u prilogu u značenju složenog procesa u kome je nacionalni momenat bio relevantan faktor u političkom opredjeljivanju masa, dok u prilogu o ekonomskim prilikama nije optimalno izdiferencirano značenje klasnog momenta, koji je u korelaciji s nacionalnim predstavljao osnovno uporište političke platforme KPJ. Zbog nerazvijenosti relacije klasno- — nacionalno i korelacije pojedinačno — posebno — opšte stiče se utisak da je revolucionarni proces u Sarajevu do 1937. bio skoro autohton, sa progresivnom razvojnom linijom na kojoj se teško učavaju istoriografski već konstatovane oscilacije uzrokovane internim slabostima KPJ, opštom političkom situacijom i snažnom antirevolucionarnom akcijom klasnog neprijatelja.

Dio 1. toma koji se odnosi na period 1937-1941. koncipiran je preciznije. Ovdje je uspješno realizovan model hronološki svrstanih kompozicionih segmenata. Prilozi su pažljivo saobraženi vremensko-prostornim determinantama i grupisani oko radova koji imaju značenje sinteze i, metodološki, pokrivaju domen opšteg, a njima određeni memoarski prilozi, locirani na pojedine kvartove, škole i sl.

domen pojedinačnog. U 1. tomu razlikuju se dva takva segmenta — o djelovanju članova i organizacija KPJ i SKOJ-a u sarajevskoj regiji. Mada ovakva kompozicija asocira dedukciju u uspostavljanju edicije, čini se da su tek na ovoj ravni izdiferencirani oni momenti koji su, istovremeno, pokazatelji specifičnosti revolucionarnog pokreta u Sarajevu 1937-1941, i pouzdane relacije na osnovu kojih se lokalna zbivanja mogu uklopiti u opšte tokove sličnog procesa u čitavoj BiH.

Iz radova U. Danilovića, C. Mijatovića i R. Dugonjića jasno proizlazi da je 1937. u razvoju revolucionarnog pokreta u Sarajevu bila prelomna koliko zbog izuzetne regenerativnosti ilegalne KPJ, toliko i zbog koincidencije događaja u sarajevskim organizacijama sa radikalno novim kursom u djelatnosti KPJ uopšte, poslije 1937. Iako je dokumentacija o ovim radovima stvarana od izvora arhivske i memoarske provenijencije, način na koji su uspostavljene i objektivizirane njihove teze, potkrijepljene mnoštvom minijaturnih priloga, koji u povijesti lokalnih ilegalnih političkih organizacija imaju funkciju primarnog izvora, uspjele su da donekle anuliraju nedostatke evidentirane u uvodnim prilozima.

No, pošto je memoarska ravan podređena rekonstrukciji atmosfere u kojoj su djelovale lokalne organizacije KPJ i SKOJ-a, u 1. tomu ostaje nejasno da li je priređivačima bilo primarno prikupljanje priloga za povijest lokalnih institucija revolucionarnog pokreta, ili za složeniju deskripciju revolucionarnog procesa u kome su te institucije i kadrovi imali avangardnu ulogu? Ta dilema naglašena je i činjenicom da nedostaje istoriografski uvid u djelovanje neprijatelja koji je, u složenoj klasnoj i nacionalnoj strukturi datog prostora, značio klasnu i ozakonjenu negaciju, kao i činjenica da je ravan istoriografskog, za uvodno značenje toma, funkcionalno razvijena samo u pojedinim fragmentima.

Deskripciji revolucionarnog procesa u bitno drukčijem periodu 1941—1945. posvećena su ostala tri toma. S obzirom na svojstva ovog perioda, priređivači edicije su u 2. i 3. tomu napravili korekcije u metodologiji razvijanja prostorne komponente, pa su, umjesto kompozicionog paralelizma memoarskog i istoriografskog, u kome bi se razlikovali vojni, politički i ekonomski segment, stvorili kompozicioni model u kome se jasno razlikuje opis revolucionarne djelatnosti na prostoru grada Sarajeva, od opisa te djelatnosti na prostoru koji mu je gravitirao kao okolina. Na taj način kompozicioni model je pojednostavljen, a predmet proučavanja prostorno zaokružen, što je omogućilo pregledno prezentiranje sprege grada i okoline.

Međutim, slične korekcije nisu napravljene i u vremenskoj dimenziji, jer su mehanički preuzete postojeće periodizacijske odrednice, nekarakteristične za periodizaciju procesa na datom prostoru. Zbog toga se u minucioznom modelu pojavila disproporcija uzrokovana protivrječnošću namjere da se proces immanentan naznačenom lokalitetu podvede pod opštost periodizacijskih determinanti, a da

se pri tom sačuva njegova posebnost i autentičnost u relacijama lokalne povijesti.

Ne ulazeći u problem geografskog lociranja sarajevske oblasti u ovom periodu, pošto je ona u ediciji identifikovana sa teritorijom koju je organizaciono pokrивao Okružni komitet KPJ za Sarajevo, treba naglasiti da pomenute korekcije nisu bile adekvatna supstitucija metodološkom razlikovanju vojnog, političkog i ekonomskog segmenta u zbivanjima 1941—1945, u korelaciji pojedinačnog, posebnog i opšteg. Stoga u 2. i 3. tomu nedostaje kompleksnija vizija događaja i institucija kauzalno zavisnih do stepena koji negira mogućnost uspostavljanja modela koji bi prostorno bio podređen rekonstrukciji lokalnih zbivanja, a temporalno podveden pod periodizacijske pokazatelje svojstvene opštoj periodizaciji NOR-a.

Ta neadekvatnost manifestuje se najprije na makro-kompozicionom nivou. Proučavanje političkog segmenta perioda 1941—1945. dobilo je funkciju metodološke okosnice, pa je 1943, tj. II zasjedanje AVNOJ-a i I zasjedanje ZAVNOBiH-a, uzeta kao centralna periodizacijska odrednica, prema kojoj je edicija razlomljena na dvije periodizacijske cjeline — 2. i 3. tom, kao jedinstvena cjelina, pokrivaju period april 1941 — novembar 1943, a 4. tom period novembar 1943 — april 1945. Takva periodizacija omogućila je iscrpnu i preciznu prezentaciju niza događaja u Sarajevu i okolini do 1943. i stvorila je dovoljno prostora za pregledno predstavljanje obimne djelatnosti svih organizacija KPJ i SKOJ-a. Tu kompleksnu i bogatu ilegalnu djelatnost 2. i 3. tom predstavili su u jednostavnom, ali za masovni receptivni medij najpodesnijem modelu u kome se, kao na figurativno rađenom reljefu, razlikuje djelatnost pojedinih članova i institucija NOP-a.

Ali, jednostrano posmatranje političkog segmenta, svedenog na organizacione oblike revolucionarnog pokreta u Sarajevu i okolini ispoljilo je i negativnu stranu. U ova dva toma nije posvećeno dovoljno pažnje političkoj dimenziji okupatorsko-kvislinškog djelovanja, koja je bila podređena njihovim vojnim i ekonomskim interesima u ovoj regiji. Ma koliko bio fundamentalan u datom kontekstu, rad o okupacionim sistemima i ustaškoj NDH u Sarajevu 1941—1943. nije bio dovoljan da periodizacijski pokrije ovaj značajan segment, koji je iskazivao začuđujuću fleksibilnost saobraženu razvojnim karakteristikama NOP-a. Pravi konglomerat okupatorsko-kvislinških koncepcija, zasnovanih uglavnom na nacionalnoj strukturi BiH nije optimalno rasvijetljen, naročito u relacijama u kojima je trebalo demistifikovati pojavu četništva u sarajevskoj regiji. Jasnije je pokazano da su tzv. NDH i njene institucije bili izvršni medij u njemačkom okupacionom sistemu, ali je izostalo decidnije klasno specificiranje četništva koje je bilo recidiv klasno-političkih interesa srpskog reacionarstva, dok je tek u sekundarnim refleksima imalo i nacionalne implikacije, prevashodno u odnosu na ustašku NDH. A četništvo je, naročito na prelasku iz 1941. u 1942. i do ljeta 1942, u sarajevskoj regiji bilo znatna smetnja omasovljivanju i kontinuiranom progresivnom razvoju NOP-a.

U 2. i 3. tomu zadržana je kompozicija deduktivno izvedenih cjelina, s tim što imaju funkciju periodizacijski zaokruženih segmenata u kojim je uspostavljena precizna prostorna relacija između deskripcije NOP-a u gradu i njegovoj okolini. Nema, dakle, uvodnih radova, nego su na početku pojedinih periodizacijskih segmenata davani istoriografski prilozi koji su sublimirali sva bitnija svojstva perioda na koji se odnose. Memoarska ravan zato je strogo podređena istoriografskoj i ima značenje afirmativnog dokaza već konstatovanih činjenica i njihovog istorijskog smisla, pa zbog obima i čestog ponavljanja identičnih događaja, imena, datuma i sl., djeluje pomalo i tautološki.

Takva precizna kompozicija prema prostorno-periodizacijskim determinantama metodološki je dosta indikativna. Naime, u ova dva toma moguće je razlikovati pet kompoziciono-periodizacijskih cjelina, karakterističnih po unificiranom postupku razvijanja relevantnih svojstava revolucionarnog procesa u odnosu na vrijeme i prostor koje razlikuju. Zato je istoriografsku ravan bilo moguće razvijati hronološki, što je bilo elementarna pretpostavka vrlo detaljnoj rekonstrukciji povijesti ilegalnog pokreta u gradu i njegove specifičnosti u odnosu na razvoj NOP-a u čitavoj regiji. Članak N. Albaharija »Od aprilskog rata do ustanka« obuhvatio je početnu fazu procesa u kome je mreža organizacija KPJ u sarajevskoj oblasti odigrala presudnu ulogu u formiranju pokreta koji je na najširoj nacionalnoj i klasnoj osnovi bio usmjeren na radikalnu transformaciju nevesele stvarnosti poslije aprila 1941. Već u ovom radu izdvajaju se dva rukavca — prvi je hronološki razvijen u radu dr Z. Antonića »Sprovedenje odluka Partije o podizanju ustanka u sarajevskoj oblasti« i mnoštvu njemu konvergentnih memoarskih priloga, da bi periodizacijski bio zaokružen u sintetičkom prilogu U. Danilovića — »Sarajevo i sarajevska oblast u ustanku naroda Bosne i Hercegovine (oktobar 1941 — maj 1942)«. Drugi rukavac, iniciran u već pomenutom radu R. Brčića, djelimično je sublimiran u radu O. Marasović — »Narodnooslobodilački pokret u gradu u prvoj godini ustanka« — da bi konačno zaokruženje u periodu koji pokrivaju ova dva toma dobio u radu Dž. Bijedića »Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do II zasjedanja AVNOJ-a«. Pored hronološko-periodizacijskog kontinuiteta i pored specificiranja NOP-a u gradu od NOP-a u njegovoj okolini, u ovakvoj kompoziciji ostvareno je još nekoliko modusa ne tako čestih u sličnoj literaturi. Prije svega, iscrpno su prezentirane sve institucije i oblasti djelatnosti NOP-a, argumentovano je i vjerno rekonstruisana opšta atmosfera, izdiferencirani su odnosi masa iz različitih urbanih i nacionalnih sredina prema NOP-u, istaknuta je klasno-nacionalna okosnica na osnovu koje je NOP postao masovan i, praktično, neuništiv pokret i sl., ali je najznačajnije da, zahvaljujući takvoj kompoziciji i metodologiji nije evidentna ni najmanja konfuznost između radova različitih tipoloških svojstava i da istoriografsko i memoarsko ni u jednom segmentu nisu došli u protivrječnost.

U 2. i 3. tomu stvorena je čvrsta struktura bliska savremenoj istoriografskoj deskripciji, u kojoj se radikalnije osjećaju samo dvije kompoziciono-metodološke nepreciznosti — problem odnosa prostorne dimenzije i periodizacije lokalnih zbivanja prema opštoj periodizaciji NOR-a i jednostrano insistiranje na političkom segmentu koje je za posljedicu imalo zapostavljanje ekonomske i vojne dimenzije zbivanja u sarajevskoj oblasti, što je, opet, značilo uskraćivanje uvida u osnove formiranja i klasno-strukturalnog ustrojstva antikomunističke kolaboracije.

Četvrti tom trebao je da sublimira relevantna svojstva završne faze revolucionarnog procesa u sarajevskoj regiji, karakterističnog po izuzetno složenoj i fluidnoj strukturi. Politički uspon NOP-a od jeseni 1943. koincidentan je jačanju i omasovljenju njegove vojne baze i ekonomske osnove. U sva tri segmenta evidentna je progresivna putanja u razvoju NOP-a koji se postepeno uobličuje u novu strukturu, da bi se od maja 1945. identifikovao sa početkom kvalitativno novog istorijskog procesa. Analogno usponu NOP-a, još od sredine 1943, okupatorsko-kvislinški sistem počinje da se raslojava, s tim što raslojavanje istovremeno zahvata sva tri segmenta tih sistema i njihovih upravnih institucija, da bi tokom 1944, naročito u kvislinškoj komponenti, to raslojavanje poprimilo obilježja ubrzane dezintegracije koja se vrtoglavo približavala totalnom rasulu i konačnom vojno-političkom krah. Oba ta procesa, i uspon NOP-a i raspad okupatorsko-kvislinške kolaboracije, razvijala su se paralelno i kontinuirano, ali u intezitetu koji je varirao zavisno od prostora zbivanja, tako da se u oba toka stvarao niz prelaznih oblika i netipičnih pojava, pogotovo u strukturi oponenata NOP-a.

U tom kontekstu, sarajevsko područje karakteristično je po tome što su se oba ta rukavca razvijala na jednom sabijenom prostoru, heterogenom u svim pokazateljima značajnim za proučavanje završne faze oružanog dijela revolucije. Stoga je u 4. tomu trebalo uspostaviti preciznu relaciju u razmatranju onoga što je bilo refleks opštih svojstava NOP-a i stanja u okupatorsko-kvislinškoj strukturi, prema onome što je predstavljalo specifičnost sarajevske regije koja je, uprkos njenog značaja za okupatorsku strategiju i, shodno tome, pojačanih i zaoštrenih represivnih mjera, smogla dovoljno snage i dala dovoljno kadrova da održi ritam u razvoju NOP-a identičan ritmu njegovog razvoja na područjima koja su tada već bila slobodna ili poluslobodna.

U kompoziciono-metodološkom modelu 4. toma napravljena su znatna pomjeranja u odnosu na 2. i 3. Napušten je princip deduktivnog razvijanja kompozicionih segmenata, tako da se izgubila prijašnja relacija u odnosu istoriografskog i memoarskog. Kvantitet arhivskih podataka vjerovatno je uticao na povećanje obima istoriografskog, komponovanog u funkciji analitičko-sintetičke simbioze, s tim što je povučena relativno oštra granica između ove dvije ravni, tako da, prividno kompoziciono osamostaljena, ravan memoarskog, u stvari, ostaje odsječena. Taj utisak pojačava i činjenica da interval koji zahvata ovaj tom nije podijeljen na manje periodizacijske cje-

line, niti je realizovana metodologija prostornog razlikovanja NOP-a u gradu od NOP-a u njegovoj okolini, pa se stiče dojam da je memoarska ravan u 4. tolu koncipirana nesistematično, da ne posjeduje strukturalnu logiku kao u 2. i 3. i da je njena dvostruka funkcija na nivou toma realizovana tek fragmentarno.

Takav status memoarske ravni dijelom je i posljedica načina na koji je komponovana istoriografska ravan. Priređivači su, ponovo, na početku toma dali opsežan uvodni rad, s pretenzijama da u okviru zacrtanog perioda istoriografski sažme najbitnije karakteristike njegovih vojnih i političkih determinanti. Uvodni rad, »Uslovi i pravci razvoja NOP-a u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945«, precizno ograničen na kompleksno razvijanje lokalnog političkog segmenta, u kome se jasno razlikuju široka i pluralistička platforma NOP-a od političkih koncepcija okupatorsko-kvislinške kolaboracije koja se, opet, od polovine 1943. politički raslojava na građansku (karakterističnu po pokušaju stvaranja kompromisa sa NOP-om, ili po iznalaženju novog statusa BiH u sklopu Trećeg Rajha) i ortodoksno-reakcionarnu, koja je do kraja pothranjivala koncepciju nacionalnog antagonizma, kompoziciono nije trebao dobiti nezahvalnu funkciju uvodnog rada. Ograničen na gradsko područja, razvijen u tri precizna kompoziciona segmenta i bogato dokumentovan, ovaj rad trebao je poslužiti kao nadređeni kompoziciono-metodološki faktor memoarskim i istoriografskim radovima prostorno skoncentrisanim na teritoriju grada. Jer, znatan zamah NOP-a u gradu, od jeseni 1943, ne može se do kraja objasniti posmatranjem lokalnih političkih institucija, kako onih koje su pripadale NOP-u, tako ni onih koje su stvorili okupatori i kvislinzi i koje su svoje ideološke, organizacione i kadrovske centre imale izvan proučavanjem zahvaćenog prostora. Istina, teško je uspostaviti optimalnu naučnu relaciju, u tolikom intervalu, između onoga što je bilo odraz jačanja NOP-a u gradu i onoga što je bilo posljedica opštih strujanja na ratištu koje se mučno raslojavalo u jednostavniju i jasniju strukturu, ali to je samo jedan argument više tvrdnji da je uvodni rad trebao biti kičma onom dijelu 4. toma koji bi periodizacijski zaključio završnu fazu NOP-a u Sarajevu. U ovakvoj kompoziciji, uvodni rad djeluje statično i odsječeno od ravni memoarskog, koja ga je mogla izvrsno nadopuniti autentičnim lokalnim koloritom i ritmom.

Kompoziciona nepreciznost ravni istoriografskog potencirana je i radovima koji slijede poslije uvodnog. Ograničeni na pojedine segmente u deskripciji opšte vojno-političke situacije u BiH, trebali su da prezentiraju kauzalitet događaja u sarajevskoj regiji, u datom periodu, u odnosu na opšta svojstva jugoslovenskog i evropskog ratišta. Taj proces, započet II zasjedanjem AVNOJ-a i I zasjedanjem ZAVNOBiH-a, a okončan završnim operacijama JA u dolini rijeke Bosne, u 4. tomu nije sačuvan. Jer, radovi »I zasjedanje ZAVNOBiH-a i II zasjedanje AVNOJ-a — prelomni događaji u razvoju NOP-a«, »Ubrzani proces slabljenja okupatorske vlasti i vojne sile« i »Slom i rasulo četnika«, u ovakvoj kompoziciji, kao

da imaju funkciju metodološke korekcije uvodnog rada, u značenju razvijanja korelacije sarajevska regija — BiH. S druge strane, uprkos vidnom naporu autorâ da te radove prilagode konceptu edicije, stiče se utisak da kompoziciono ne osiguravaju kontinuitet historiografske ravni, koji se, logikom prezentiranja strukture procesa, trebao kretati od opšteg ka pojedinačnom. Takva kompoziciona disproporcija u odnosu kompozicionih cjelina historiografskog i memoarskog uglavnom je posljedica odstupanja od kompozicionog modela 2. i 3. toma. Jedinu čvršću strukturalnu cjelinu u 4. tomu formirali su memoarski isječci koji se odnose na stradanja žitelja Sarajeva u njemačkim, ustaškim i italijanskim stratištima, ali i tu ostaje nejasno zašto bar toj cjelini, u funkciji sintetičkog zaokruživanja, nije stajao rad »Ljudske i materijalne žrtve Sarajeva u toku II svjetskog rata«.

Priređivači edicije, svjesni značaja posla koji obavljaju, naročito s obzirom na izvore, nastojali su da, u odnosu na značenje rekonstrukcije istorijskog procesa prema svojstvima pojedinih perioda, ukupan revolucionarni pokret u sarajevskoj regiji prezentiraju u preciznim makro — i mikro-kompozicionim cjelinama, ustanovljenim prema datom procesu imanentnim svojstvima i specifičnostima. Pošto se radilo o istorijskom osmišljavanju lokalne povijesti, kompoziciono-metodološku okosnicu u ediciji predstavljalo je paralelno razvijanje memoarske i historiografske ravni. Ravan memoarskog, ako se zanemare izvjesni tautološki refleksi, svrsishodno je ispunila svoju dvostruku funkciju — istovremeno je bila i primarni izvor i ilustrativni segment historiografskim radovima — ali je, zahvaljujući njenoj obuhvatnosti i razuđenosti, u ediciji ostvaren još jedan značajan momenat. Naime, na ovoj ravni primjereno su obilježeni mnogi datumi, događaji i akteri kojim je već prijetila potpuna i neumitna anonimnost, a koji su svojevremeno predstavljali važne elemente u mozaiku revolucionarnog pokreta u Sarajevu. No, u komponovanju historiografske ravni primjetna je izvjesna krivulja koja se reflektovala na primjeni nekih značajnih metodoloških odrednica, tipa periodizacije, prostorne komponente, a u pojedinim dijelovima i relacije klasno-nacionalno i korelacije pojedinačno-posebno-opšte. Stoga i stepen kompozicione koherentnosti historiografskog i memoarskog varira od značenja čvrstog simbiotičkog modela zbirnog djela, do značenja cjeline koja u pojedinim segmentima optimalno ne artikuliše neke elemente dinamične i složene strukture. No, iako edicija »Sarajevo u revoluciji« nije historiografsko djelo, nesumnjivo je da predstavlja vrijednu zbirku radova koji su relevantna pretpostavka svakom historiografskom proučavanju ove problematike.

mr Tihomir Klarić